

**№5 (63)
2020**

Құрылтайшы және баспагер:

«Қазақстан Республикасының
Заңнама және құқықтық
ақпарат институты» ШЖҚ РМК
2006 жылдан бастап шығады
Журналдың материалдары
www.zqai.kz

сайтында орналастырылған
Заң ғылымдары бойынша диссертациялардың
негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға
арналған басылымдар тізіліміне енгізілген
(ҚР БҒМ БҒСБК 30.05.2013 ж.
№894 бұйрығы)

Редакциялық кеңес құрамы

Сәріпқов Р.Қ. - Қазақстанның еңбек сіңірген
қайраткері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан) – (төраға)
Абайділдинов Е.М. - з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Абызов Р.М. - з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Белых В.С. - з.ғ.д. (Екатеринбург, Ресей)
Губин Е.П. - з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Мельник Р.С. - з.ғ.д. (Киев, Украина)
Моисеев А.А. - з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Муромцев Г.И. - з.ғ.д. (Мәскеу, Ресей)
Рахметов С.М. - з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Малиновский В.А. - з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Унзила Шапақ - з.ғ.д. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)

Бас редактор

Дүйсенов Е.А. - з.ғ.к.

Редакциялық алқа құрамы

Азер Алиев - PhD (Киль, Германия)
Айымбетов М.А. - ҚР еңбек сіңірген
мәдениет қайраткері (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Байниязова З.С. - з.ғ.к. (Саратов, Ресей)
Жанғарашев Р.М. - LLM (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қазбаева Ә.Г. - з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Казиев З.Г. - з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Қайырбаева Л.К. - PhD (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Князова А.Ж. - LLM (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Қоныс В.Т. - з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Құлжабаева Ж.О. - з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрғазиев Б.Қ. - з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Нұрмағамбетов Р.Г. - PhD (Челябинск, Ресей)
Примашев Н.М. - з.ғ.к. (Нұр-Сұлтан,
Қазақстан)
Рахымбердин К.Х. - з.ғ.д. (Өскемен,
Қазақстан)
Тегізбекова Ж.Ч. - з.ғ.к. (Бишкек, Қыргызстан)

Журнал редакциясы

Джамбуршин К.А.
Колтубаева Г.Б.
Ердешева Д.Т.
Жұмагелдина Б.Ж.
Байленова А.Қ.
тел.: 8 (7172) 26-61-29

Қазақстан Республикасы Ақпарат
және коммуникациялар министрлігі
Ақпарат комитетінің
БАҚ есепке қою туралы куәлігі
№ 17761-Ж 25.06.2019 ж.
(Алғашқы есепке қою кезі
№6592-Ж. 07.09.2005 ж.)

Мекен-жайы:

Қазақстан Республикасы, 010000,
Нұр-Сұлтан қ., Д. Қонаев к., 12/1
«Сұлы-жасыл желекжол» БО
тел.: 8 (7172) 57-03-42

www.zqai.kz

E-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Qazaqstan Respublikasy Zaınnama jáne quqyqtyq aqparat institutyynyń

JARSHYSY

gylymi-quqyqtyq jýrnal

Редакция бағанасы

Конституциялық және әкімшілік құқық

- Р.М. ЖАНҒАРАШЕВ** Құқықтық емес факторлардың сот шешім-деріне әсерін талдау.....13
- Б.Қ. НҰРҒАЗИНОВ, Л.Т. ЖАНҰЗАҚОВА, А.А. КАРАЕВ** Мемле-кеттік көрсетілетін қызметтер жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету мемлекеттік функцияларын іске асыру нысаны ретінде.....17
- Б.Қ. НҰРҒАЗИНОВ** Сот төрелігінің жалпы конституциялық қағи-даттарының Қазақстан Республикасындағы әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізу қағидаттарымен арақатынасы (проблемалық мәселелер).....27
- Д. ДОСМЫРЗА, Х. МАНЕЙ** Қазақстан Республикасындағы кеден-дік әкімшілік жүргізудің даму перспективалары.....37
- Н. СӘУЛЕН, Г.А. ҚУАНАЛИЕВА, А.Н. ОСПАНОВА** Қазақстан Республикасындағы әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізу қағидаттарын теориялық талдау.....45
- Е.Б. АБДРАСУЛОВ, Х. БАЖАЙ, А.Е. АБДРАСУЛОВА** Қазақстан Республикасы Конституциясының колданысы: құқықтық, құндылықтық және функционалдық мазмұны.....57
- А. САЛИМГЕРЕЙ** Қазақстан Республикасында адам өмірін ұзар-тудың жаңа тәсілдері (медициналық және құқықтық аспектілер).....68

Азаматтық және азаматтық-процестік құқық

- Е.А. ДҮЙСЕВ, А.К. ЛЯМБЕКОВА** Қазақстан Республикасын-да «жасыл экономиканы» құқықтық реттеудің кейбір мәселелері.....76
- В.Н. СИНЕЛЬНИКОВА** Сән индустриясындағы дизайн зияткер-лік меншік объектісі ретінде.....83
- Е.В. НЕСТЕРОВА** Тапсырыс берушінің мердігерге құрылыс мерді-герлігі шарты бойынша жұмысты орындау үшін қажетті жағдайлар жа-сау міндеті туралы.....90
- К.К. САБИРОВ** Қателікке мүмкіндік жоқ: Қазақстан Республика-сының заңнамасында жылжымайтын мүлікке құқықтың ауысуының да-улы мәселелерін шешу перспективалары.....97
- Ұ.Е. КУДИЯРОВА** Қазақстан Республикасының Азаматтық ко-дексіндегі адалдық, парасаттылық, әділеттілік қағидаттарын түсіндіру туралы мәселеге орай.....106
- Г.Э. АБДРАСУЛОВА** Азаматтық заңнаманың ашылмаған ақпарат туралы нормаларын колдану: теория және практика мәселелері.....111
- Б.О. АЛТЫНБАСОВ** Мемлекеттік университеттердің басқару ор-гандарын жетілдірудегі құқықтық және ұйымдастырушылық реформа-лар.....118

Қылмыстық құқық және қылмыстық процесс

- С.М. РАХМЕТОВ** Қазақстан Республикасының отбасылық және тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимыл туралы заңнамасын жетілдіру мәселелері.....127
- С.С. ҚАРЖАУБАЕВ** Салықтық қылмыстық құқық бұзушылықтар профилактикасының жалпы мәселелері.....135
- Д.А. ФИНК** Өтініш беруші әйелдердің және қылмыстық құқық бұзушылықтан зардап шеккендердің сот төрелігіне қылмыстық құқық бұзушылықтан келтірілген залалды өтеу шарты ретінде қол жеткізуі.....142

Р.Ж. ҚОЖАХМЕТОВА, А.А. ТЫНЫШБАЕВА Кәмелетке толмағандар арасында суицидтің алдын алу проблемаларына ықпал ететін негізгі факторлар.....	149
Халықаралық құқық және салыстырмалы құқықтану	
Ж.О. ҚҰЛЖАБАЕВА Экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде Қазақстан Республикасының инвестициялық қолдаудың құқықтық тетігі.....	159
Л.К. ҚАЙЫРБАЕВА Халықаралық және еуропалық құқықта жеке деректерді қорғау.....	168
Құқықтық мониторинг	
А.Қ. ҚАНАТОВ, А.Е. БЕКТЕНОВ, О.С. ҚАРАХОЖАЕВ Қазақстанда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл тиімділігінің (тиімсіздігінің) проблемалық аспектілері (сала-лық заңнаманы талдау).....	175
Мемлекеттік тілдегі заңшығармашылық практикасынан	
А.А. МЕДИНАЕВА Мемлекеттік тілдегі халықаралық шарттардың тілі мен стилі: ғылы-ми лингвистикалық талдау.....	182
А.Р. ҚҰЛБАТЫРОВА Халықаралық тәжірибе негізінде екі тілді заңнаманы әзірлеудегі өзекті мәселелер.....	186
С.К. БӘКІР Мемлекеттік тілді түлетудің үш қағидаты.....	191
Жас ғалым мінбері	
А. АРЫСТАН Зияткерлік меншік құқықтарының сауда аспектілері жөніндегі келісімде-гі (ЗМҚСА) коммерциялық құпияның құқықтық режимі.....	196
Л.Е. НҮРЛҰМБАЕВА Германияның қылмыстық процесіндегі бұйрық өндірісі.....	207
Т.К. МАКЕНОВ Карантин кезеңінде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттік қамтамасыз ету.....	213
А.М. НЕМЕРЕБАЕВА Азаматтардың мемлекеттік басқаруға қатысу нысандары.....	218
Ж.Б. УМБЕТБАЕВА Атмосфералық ауа Қазақстан Республикасының Экологиялық ко-дексі бойынша құқықтық қорғау объектісі ретінде.....	224
Ғылыми өмір хроникасы	
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институты Ғылыми кеңесінің 2020 жылдың қорытындысы бойынша отырысы туралы ақпараттық хабарлама, Нұр-Сұлтан қ., 2020 жылғы 21 желтоқсан.....	232
«Жаршының» архивтік беттері	
Е.Н. НҮРҒАЛИЕВА Еңбек заңнамасын жетілдіру мәселелері (ҚР ЗИ Жаршысы №1(25)-2012 ж. – 61-65 бб.).....	236
Р. АНАРОВА З. ғ. д., профессор Е.Н. Нұрғалиеваның «Еңбек заңнамасын жетілдіру мәселелері» ғылыми жарияланымна қайтып оралғанда.....	241
Есімнама	
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының директорын жоғары марапатпен құттықтау.....	245
Қазақстан Республикасы Заңнама және құқықтық ақпарат институтының бас ғылыми қызметкері, з.ғ.к., доцент А.А. Караев – 55 жаста.....	246
Библиография	
Заң ғылымдарының докторы, профессор М.Ч. Қоғамовтың Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексіне түсініктемесіне рецензия 1-том. Жалпы бөлім. 3-басылым, толықтырылған және қайта өңделген. – Алматы.: «Жеті жарғы», 2020. — 751 б.....	247
Даналық ойлар	248

**№5 (63)
2020**

Учредитель и издатель:
РГП на ПХВ «Институт законодательства
и правовой информации Республики
Казахстан»

Издается с 2006 года
Все материалы журнала размещаются на
сайте www.zqai.kz

Включен в перечень изданий
для публикации основных научных
результатов диссертаций
по юридическим наукам
(Приказ ККСОН МОН РК №894
от 30.05.2013 г.)

Состав Редакционного совета

Сарпиев Р.К. – Заслуженный деятель Ка-
захстана (Нур-Султан, Казахстан) – (прео-
седатель)

Абайдылинов Е.М. – д.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)

Абызов Р.М. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Белых В.С. – д.ю.н. (Екатеринбург, Россия)

Губин Е.П. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Мельник Р.С. – д.ю.н. (Киев, Украина)

Моисеев А.А. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Муромцев Г.И. – д.ю.н. (Москва, Россия)

Рахметов С.М. – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Малиновский В.А. – д.ю.н. (Нур-
Султан, Казахстан)

Унзила Шапак – д.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Главный редактор

Дюсенов Е.А. – к.ю.н.

Состав Редакционной коллегии

Азер Алиев – PhD (Киль, Германия)

Айымбетов М.А. – заслуженный деятель
культуры РК (Нур-Султан, Казахстан)

Байниязова З.С. – к.ю.н. (Саратов, Россия)

Джангарашев Р.М. – LL.M. (Нур-Султан,
Казахстан)

Казбаева А.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Казиев З.Г. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Каирбаева Л.К. – PhD (Нур-Султан,
Казахстан)

Киязова А.Ж. – LL.M. (Нур-Султан,
Казахстан)

Конусова В.Т. – к.ю.н. (Нур-Султан, Казахстан)

Кулжабаева Ж.О. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Нургазинов Б.К. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Нурмагамбетов Р.Г. – PhD (Челябинск,
Россия)

Примаев Н.М. – к.ю.н. (Нур-Султан,
Казахстан)

Рахимбердин К.Х. – д.ю.н. (Усть-Камен-
огорск, Казахстан)

Тегизбекова Ж.Ч. – к.ю.н. (Бишкек,
Кыргызстан)

Редакция журнала

Джамбуршин К.А.

Колтубаева Г.Б.

Ердашева Д.Т.

Жумагелдина Б.Ж.

Байленова А.К.

тел.: 8 (7172) 26-61-29

Свидетельство о постановке

на учет СМН № 17761-Ж

от 25.06.2019 г. Комитета информации

Министерства информации и коммуникаций
Республики Казахстан

(Первичная постановка на учет
№6592-Ж. 07.09.2005 г.)

Адрес:

Республика Казахстан, 010000,

г. Нур-Султан, ул. Д. Конаева, 12/1

БЦ «На Водно-зеленом бульваре»

тел.: 8 (7172) 57-03-42

www.zqai.kz

E-mail: instzak-kz@mail.ru

institutzakonodatelstva@gmail.com

ВЕСТНИК

**Института законодательства и правовой
информации Республики Казахстан**

научно-правовой журнал

Колонка редакции.....9

Конституционное и административное право

Р.М. ДЖАНГАРАШЕВ Анализ влияния неправовых факторов на су-
дебные решения.....13

Б.К. НУРГАЗИНОВ, Л.Т. ЖАНУЗАКОВА, А.А. КАРАЕВ Государ-
ственные услуги как форма реализации государственных функций обе-
спечения прав и законных интересов физических и юридических лиц.....17

Б.К. НУРГАЗИНОВ Соотношение общих конституционных прин-
ципов правосудия с принципами административных процедур и адми-
нистративного судопроизводства в Республике Казахстан (проблемные
вопросы).....27

Д. ДОСМЫРЗА, Х. МАНЕЙ Перспективы развития таможенного
администрирования в Республике Казахстан.....37

Н. САУЛЕН, Г.А. КУАНАЛИЕВА, А.Н.ОСПАНОВА Теоретиче-
ский анализ административных процедур и принципов административ-
ного судопроизводства в Республике Казахстан.....45

Е.Б. АБДРАСУЛОВ, Х. БАЖАЙ, А.Е. АБДРАСУЛОВА Действие
Конституции Республики Казахстан: правовое, ценностное и функцио-
нальное содержание.....57

А. САЛИМГЕРЕЙ Новые подходы по продлению человеческой
жизни в Республике Казахстан (медицинские и правовые аспекты) Граж-
данское и гражданско-процессуальное право.....68

Гражданское и гражданско-процессуальное право

Е.А. ДЮСЕНОВ, А.К. ЛЯМБЕКОВА Некоторые вопросы правового
регулирования «зеленой экономики» в Республике Казахстан.....76

В.Н. СИНЕЛЬНИКОВА Дизайн в индустрии моды как объект ин-
теллектуальной собственности.....83

Е.В. НЕСТЕРОВА Об обязанности заказчика создать подрядчику
необходимые условия для выполнения работы по договору строительного
подряда.....90

К.К. САБИРОВ Без права на ошибку: перспективы разрешения
спорных вопросов перехода прав на недвижимое имущество в законода-
тельстве Республики Казахстан.....97

У.Е. КУДИЯРОВА К вопросу о разъяснении принципов добросо-
вестности, разумности, справедливости, содержащихся в Гражданском
кодексе Республики Казахстан.....106

Г.Э. АБДРАСУЛОВА Применение норм гражданского законодатель-
ства о нераскрытой информации: вопросы теории и практики.....111

Б.О. АЛТЫНБАСОВ Правовые и организационные реформы со-
вершенствования органов управления государственных университетов.....118

Уголовное право и уголовный процесс

С.М. РАХМЕТОВ Проблемы совершенствования законодательства
Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию.....127

С.С. КАРЖАУБАЕВ Общие вопросы профилактики налоговых уго-
ловных правонарушений.....135

Д.А. ФИНК Доступ женщин-заявителей и пострадавших от уголов-
ного правонарушения к правосудию как условие компенсации ущерба,
причиненного уголовным правонарушением.....142

Р.Ж. КОЖАХМЕТОВА, А.А. ТЫНЫШБАЕВА Основные факторы, влияющие на проблемы предупреждения суицидов среди несовершеннолетних	149
Международное право и сравнительное правоведение	
Ж.О. КУЛЖАБАЕВА Правовой механизм инвестиционной поддержки Республики Казахстан в системе обеспечения экономической безопасности	159
Л.К. КАИРБАЕВА Защита персональных данных в международном и европейском праве	168
Правовой мониторинг	
А.К. КАНАТОВ, А.Е. БЕКТЕНОВ, О.С. КАРАХОЖАЕВ Проблемные аспекты эффективности (неэффективности) противодействия коррупции в Казахстане (анализ отраслевого законодательства)	175
Из практики законотворчества на государственном языке	
А.А. МЕДИНАЕВА Язык и стиль международных договоров на государственном языке: научный лингвистический анализ	182
А.Р. КУЛЬБАТЫРОВА Актуальные вопросы разработки двуязычного законодательства на основе международного опыта	186
С.К. БАКИРОВ Три принципа ренессанса государственного языка	191
Трибуна молодого ученого	
А. АРЫСТАН Правовой режим коммерческой тайны в соглашении по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (ТРИПС)	196
Л.Е. НУРЛУМБАЕВА Приказное производство в уголовном процессе Германии	207
Т.К. МАКЕНОВ Государственное обеспечение конституционных прав и свобод граждан в период карантина	213
А.М. НЕМЕРЕБАЕВА Формы участия граждан в государственном управлении	218
Ж.Б. УМБЕТБАЕВА Атмосферный воздух как объект правовой охраны по экологическому кодексу Республики Казахстан	224
Хроника научной жизни	
Информационное сообщение о заседании Ученого совета Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан по итогам 2020 года, г. Нур-Султан, 21 декабря 2020 года	233
Архивные страницы «Вестника»	
Е.Н. НУРГАЛИЕВА Вопросы совершенствования трудового законодательства (статья в Вестнике ИЗ РК №1(25)-2012 г. – С. 61-65)	236
Р. АНАРОВА Возвращаясь к научной публикации д.ю.н., профессора Е.Н. Нурғалиевой «Вопросы совершенствования трудового законодательства»	241
Персоналии	
Поздравление директора Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан с высокой наградой	245
Главному научному сотруднику Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, к.ю.н., доценту А.А. Караеву – 55 лет	246
Библиография	
Рецензия на Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан доктора юридических наук, профессора Когамова М.Ч., том 1. Общая часть. 3-е изд., доп. и перераб. – Алматы, «ЖетіЖарғы», 2020. – 751 с.	247
Мудрые мысли	248

№5 (63)
2020

Founder and publisher:
RSE on the REM «Institute
of Legislation and Legal information
of the Republic of Kazakhstan»

Published since 2006
All journal materials are placed
on the website
www.zqai.kz

Included in the list of publications of basic
scientific results of dissertations on legal
sciences (Order CCES MES RK №894 from
05.30.2013)

Editorial Council members

Sarpekov R.K. – Honored Personality of Ka-
zakhstan (Nur-Sultan, Kazakhstan) – (Chairman)
Abaydeldinov E.M. – d.j.s. (Nur-Sultan,
Kazakhstan)
Abyzov R.M. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Belih V.S. – d.j.s. (Ekaterinburg, Russian)
Gubin E.P. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Melnik R.S. – d.j.s. (Kiev, Ukraine)
Moiseev A.A. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Muromcev G.I. – d.j.s. (Moscow, Russian)
Rahmetov S.M. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)
Malinovskiy V.A. – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)
Unzila Shapak – d.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Chief Editor
Dyusenov Ye.A. – c.j.s.

Editorial Board members

Azer Aliyev – PhD (Kiel, Germany)
Aiybetov M.A. – Honored Worker of Culture
of Kazakhstan, (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Bainiyazova Z.S. – c.j.s. (Saratov, Russian)
Dzhangarashev R.M. – LLM (Nur-Sultan,
Kazakhstan)
Kazbayeva A.G. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kaziyev Z.G. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kairbaeva L.K. – PhD (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)
Kiyazova A.Zh. – LLM (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Konusova V.T. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakhstan)
Kulzhabayeva Zh.O. – c.j.s. (Nur-Sultan,
Kazakhstan)
Nurgazinov B.K. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)
Nurmagambetov R.G. – PhD
(Chelyabinsk, Russian)
Primashev N.M. – c.j.s. (Nur-Sultan, Kazakh-
stan)
Rakhimberdin K.H. – d.j.s. (Ust-Kamenogorsk,
Kazakhstan)
Tegizbekova Zh.Ch. – c.j.s. (Bishkek, Kyr-
gystan)

The editorial staff

Dzhamburshin K.A.
Koltubayeva G.B.
Yerdesheva D.T.
Zhumageldina B.Zh.
Bailenova A.K.
tel.: 8 (7172) 26-61-29

The certificate of registration of mass media
№17761-G from 25.06.2019 from
the Information Committee of the Ministry
of Information and Communications
of the Republic of Kazakhstan
(Number and date of primary registration
№6592-Zh.07.09.2005.)

Address:

The Republic of Kazakhstan,
010000, Nur-Sultan, D. Konaev str., 12/1
BC «On the water-green boulevard»
tel.: 8 (7172) 57-03-42
www.zqai.kz
e-mail: instzak-kz@mail.ru
institutzakonodatelstva@gmail.com

Bulletin of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan

JARSHYSY

scientific and legal journal

Editorial 11

Constitutional and Administrative Law

- R.M. DZHANGARASHEV** Analysis of the influence of non-legal
factors on court decisions 13
- B.K. NURGAZINOV, L.T. ZHANUZAKOVA, A.A. KARAYEV**
Public services as a form of implementation of state functions, ensuring the
rights and legitimate interests of individuals and legal entities 17
- B.K. NURGAZINOV** Correlation of general constitutional principles
of justice with the principles of administrative procedures and administrative
proceedings in the Republic of Kazakhstan (problematic issue) 27
- D. DOSMYRZA, KH. MANEY** Prospects for the development of
customs administration in the Republic of Kazakhstan 37
- N. SAULEN, G.A. KUINALIYEVA, A.N. OSPANOVA** Theoretical
analysis of administrative procedures and principles of administrative court
proceedings in the Republic of Kazakhstan 45
- E.B. ABDRASULOV, K. BAZHAY, A.E. ABDRASULOVA**
Application of the constitution of the Republic of Kazakhstan: legal, value
and functional content 57
- A. SALINGEREY** New approaches the human life-extension in the
Republic of Kazakhstan (medical and legal aspects) 68

Civil and Civil Procedure Law

- E.A. DYUSENOV, A.K. LYAMBEKOVA** Some issues of legal
regulation of «green economy» in the Republic of Kazakhstan 76
- V. SINELNIKOVA** Design in the fashion industry as an object of
intellectual property 83
- E.V. NESTEROVA** The obligation of the customer to create the
necessary conditions for the contractor to perform works under contraction
project contract 90
- K. SABIROV** No room for error: perspectives of resolving issues of the
transfer of rights to real estate in the legislation of the Republic of Kazakhstan 97
- U.E. KUDIYAROVA** Explanation of the principles of fairness,
intelligence and justice found in the Civil code of the Republic of Kazakhstan 106
- G.E. ABDASSULOVA** Application of the standards of civil legislation
on non-disclosed information: issues of theory and practice 111
- B.O. ALTYNBASOV** Legal and organizational reforms in the
improvement of the governance bodies of public universities 118

Criminal law and Criminal procedure

- S.M. RAKHMETOV** Issues of improving the legislation of the Republic
of Kazakhstan on combating domestic and domestic violence 127
- S.S. KARZHAUBAYEV** General issues of prevention of tax criminal
offenses 135
- D.A. FINK** Access of women applicants and victims of a criminal
offense to justice as a condition of compensation for damage caused by a
criminal offense 142
- R. KOZHAKHMETOVA, A.A. TYNYSHBAYEVA** The main factors
influencing the problems of suicide prevention among minors 149

International law and Comparative law	
Zh. KULZHABAYEVA Legal mechanism of investment support of the Republic of Kazakhstan in the economic security system.....	159
L.K. KAIRBAYEVA Personal data protection in international and european law.....	168
Legal monitoring	
A.K. KANATOV, A.E. BEKTENOV, O.S. KARAKHOZHAYEV Problematic aspects of efficiency (inefficiency).of anti-corruption measures in Kazakhstan (analysis of industry legislation).....	175
From the lawmaking practice in the official language	
A.A. MEDINAYEVA The language and style of international treaties in the national language: a scientific linguistic analysis.....	182
A.R. KULBATYROVA Current issues of developing bilingual legislation based on international experience.....	186
S. BAKIR Three principles of the state language renaissance.....	191
Young researchers' tribune	
A. ARYSTAN Legal regime of trade secrets in the agreement on trade aspects of intellectual property rights (TRIPS).....	196
L.E. NURLUMBAYEVA Writ proceeding in the criminal process of Germany.....	207
T.K. MAKENOV State support of constitutional rights and freedoms of citizens during the quarantine period.....	213
A.M. NEMEREBAYEVA Forms of participation of citizens in public administration.....	218
Zh.B. UMBETBAYEVA Atmospheric air as an object of legal protection according to the Environmental code of the Republic of Kazakhstan.....	224
The Chronicle of Scientific Life	
Information note on the meeting of the Academic Council of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan on the results of 2020,Nur-Sultan,December 21, 2020.....	234
The archive pages of the«Bulletin»	
E.N. NURGALIYEVA Issues of improving labor legislation(article in the Bulletin of the IL RK No. 1 (25) -2012 - P. 61-65).....	236
R. ANAROVA Back to the article of the Doctor of Law, Professor E.N. Nurgaliyeva «Issues of improving labor legislation».....	241
Personalities	
Congratulation of the Director of Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstanwith a high award.....	245
Chief Researcher of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law, Associate Professor A.A. Karayev is 55 years old.....	246
Bibliography	
Review of the Commentary on the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor M.Ch. Kogamov, Volume 1. General part. 3rd ed., Added and revised - Almaty, «ZhetiZhargy», 2020. - 751 p.....	247
Wise thoughts	248

УДК 342.924

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК РӘСІМДЕР МЕН ӘКІМШІЛІК СОТ ІСІН ЖҮРГІЗУ ҚАҒИДАТТАРЫН ТЕОРИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Нұржан Сәулен

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің
жетекші ғылыми қызметкері, PhD докторы, Қазақстан Республикасы,
Нұр-Сұлтан қ., e-mail: nuri_saulen@mail.ru

Гүлдана Амангелдіқызы Қуаналиева

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің, «Кеден,
қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры,
заң ғылымдарының докторы. Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru

Айдана Нұрғалиқызы Оспанова

Қазақстан Республикасының Заңнама және құқықтық ақпарат институты,
конституциялық, әкімшілік заңнама және мемлекеттік басқару бөлімінің
кіші ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ., e-mail: oan11@bk.ru

Түйін сөздер: әкімшілік рәсім, әкімшілік процесс, заңдылық, әділдік, әкімшілік сот ісін жүргізу, қағидаттар, басқару процесі, мәлішерлестілік, әкімшілік қалау.

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының құқық жүйесіндегі әкімшілік сот ісін жүргізудің жағдайы талданып, оның мәні, міндеттері мен қағидаттарының негізгі тәсілдері қарастырылады. Авторлар Қазақстан Республикасындағы әкімшілік рәсімнің мазмұны мен мәнін теориялық түсіну мәселелеріне арналған әкімшілік ғалымдардың ұстанымдарын талдайды. Сондай-ақ, әкімшілік рәсімнің мәнін түсінудің әртүрлі тәсілдеріне талдау жасалады. Әкімшілік рәсімдер ұғымының әкімшілік істерді қарау кезінде маңыздылығына тоқтала келіп, әкімшілік органдардың жекелеген істерді қарау және шешу жөніндегі қызметі үшін әкімшілік құқық нормаларымен белгіленген рәсімдер, олардың нәтижесі жекелеген әкімшілік іс-әрекеттерді шығару және де тек орындау шеңберінде болатынын атап өтеді. Сырт мемлекеттің әкімшілік рәсімдер туралы заңнамаларының қағидаларына салыстырамалы талдау жасалды.

Әкімшілік рәсімдер мен қағидаттарды зерделеудің өзектілігі, әкімшілік органдар мен жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынастарды реттеудегі олқылықтарды анықтау, әкімшілік органдардың өз функцияларын іске асыруы үшін бірыңғай процесстік ережелердің республикалық және өңірлік деңгейлердегі құқықтық интеграциясы болып табылатындығында. Қоғаммен өзара әрекеттесу қағидатының болмауына байланысты бұл жағдай азаматтар мен ұйымдардың конституциялық құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ететін барабар емес құқықтық кепілдіктердің нәтижесі болып табылады.

Мақалада әкімшілік рәсімдердің және әкімшілік сот ісін жүргізудің қағидаттары зерттеліп, қағидаттарға тән белгілері теориялық тұрғыда талданады. Қағидаттарды талдау барысында қазіргі қоғам мен мемлекеттің аккредиттеу органдары мен соттардың әкімшілік істерді қарау және шешу жөніндегі қызметінің мақсаттары, әдістері мен құралдары туралы аталады. Сонымен қатар, әкімшілік рәсімдерге қатысты шетелдік тәжірибені қарау кезінде ұсыныстар берілді.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР И ПРИНЦИПОВ АДМИНИСТРАТИВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Саулен Нуржан

Ведущий научный сотрудник отдела конституционного,
административного законодательства и государственного управления
Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан,
доктор PhD, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, e-mail: nuri_saulen@mail.ru

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна

Доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени аль-Фараби. Республика Казахстан, г. Алматы, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru.

Оспанова Айдана Нургалиевна

Младший научный сотрудник отдела конституционного, административного законодательства и государственного управления Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан, магистр юридических наук, Республика Казахстан, г. Нур-Султан, e-mail: oan11@bk.ru

Ключевые слова: административные процедуры, административный процесс, законность, справедливость, административное судопроизводство, принципы, процесс управления, соразмерность, административное усмотрение.

Аннотация. В статье анализируется состояние административного судопроизводства в системе права Республики Казахстан, рассматриваются его сущность, задачи и принципы. Авторы анализируют позиции ученых-административистов, посвященные вопросам теоретического понимания содержания и сущности административной процедуры в Республике Казахстан. Также проводится анализ различных способов понимания сущности административной процедуры. Подчеркивая важность концепции административных процедур при рассмотрении административных дел, отмечается, что процедуры, установленные нормами административного права для деятельности административных органов по рассмотрению и разрешению отдельных дел, результаты которых ограничиваются вынесением и исполнением определенных административных действий. Проведен сравнительный анализ принципов законодательства иностранного государства об административных процедурах.

Актуальность изучения административных процедур и принципов заключается в том, что выявление пробелов в регулировании взаимоотношений между административными органами и физическими лицами является правовой интеграцией единых процессуальных правил на республиканском и региональном уровнях для реализации административными органами своих функций. В связи с отсутствием принципа взаимодействия с обществом данная ситуация является результатом неадекватных правовых гарантий, обеспечивающих реализацию конституционных прав граждан и организаций.

В статье исследуются принципы административного производства и административного судопроизводства, а также теоретически анализируются характеристики этих принципов. В ходе анализа принципов упоминается о целях, методах и средствах деятельности аккредитационных органов современного общества и государства, судов по рассмотрению и разрешению административных дел. Также при рассмотрении были даны рекомендации зарубежного опыта в отношении административных процедур.

THEORETICAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES AND PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE COURT PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Saulen Nurzhan

Leading researcher of the Department of constitutional, administrative legislation and public administration Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, doctor of PhD, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, e-mail: nuri_saulen@mail.ru

Kuanaliyeva Guldana Amangeldievna

Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after al-Farabi. Republic of Kazakhstan, Almaty, e-mail: kuanalieva.guldanakz@mail.ru.

Ospanova Aidana Nurgaliyevna

Junior researcher of the Department of constitutional, administrative legislation and public administration Institute of legislation and legal information of the Republic of Kazakhstan, Master of Laws, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, e-mail: oan11@bk.ru

Keywords: administrative procedures, administrative process, legality, fairness, administrative proceedings, principles, management process, proportionality, administrative discretion.

Abstract. The article analyzes the state of administrative legal proceedings in the legal system of the Republic of Kazakhstan, examines its essence, objectives and principles. The authors analyze the positions of administrative scientists on the theoretical understanding of the content and essence of the administrative procedure in the Republic of Kazakhstan. It also analyzes various ways of understanding the essence of the administrative procedure. Emphasizing the importance of the concept of administrative procedures in the consideration of administrative cases, it is noted that the procedures established by the rules of administrative law for the activities of administrative bodies to consider and resolve individual cases, the results of which are limited to the issuance and execution of certain administrative actions. A comparative analysis of the principles of foreign legislation on administrative procedures is carried out.

The relevance of the study of administrative procedures and principles lies in the fact that identifying gaps in the regulation of relations between administrative bodies and individuals is the legal integration of uniform procedural rules at the republican and regional levels for the implementation by administrative bodies of their functions. Due to the lack of a principle of interaction with society, this situation is the result of inadequate legal guarantees that ensure the implementation of the constitutional rights of citizens and organizations.

The article examines the principles of administrative proceedings and administrative proceedings, and also theoretically analyzes the characteristics of these principles. During the analysis of the principles, mention is made of the goals, methods and means of activity of accreditation bodies of modern society and the state, courts for the consideration and resolution of administrative cases. Also, during the review, recommendations were given from foreign experience in relation to administrative procedures.

Кез келген әкімшілік-құқықтық реформаның мақсаты – мемлекеттік органдар қызметінің сапасын арттыру болып табылады. Мемлекеттік органдардың құпиялығын еңсеру, әкімшілік шешімдерді дайындау және қабылдау процесінің ашықтығын қамтамасыз ету, сондай-ақ олардың орындалуын бақылаудың тиімді тетіктерін қамтамасыз ету осы мақсатты шешудің бірінші векторы болып табылады. Бұл факторлар атқарушы билік жүйесінің жұмыс істеуін рәсімдік қамтамасыз етумен байланысты. Құқықтық тетік талап етілетін әкімшілік нәтижелерге қол жеткізуге және екі міндетті, яғни азаматтар мен заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерінің мониторингін шешуге шоғырландырылуға тиіс. Әкімшілік өкілеттіктерді рәсімдік реттеу ұлттық қызметтің әлеуметтік өлшемінің күшеюіне байланысты. Анық және қарапайым рәсімдердің арқасында ғана азаматтар сектордың озбырлығынан қорғалатын болады, ал мемлекеттегі сыбайлас жемқорлық деңгейі төмендейді.

Қазақстан Республикасындағы әкімшілік рәсімдерді қазіргі заманғы құқықтық реттеу деңгейі құқық үстемдігінің нормаларына толық көлемде сәйкес келмейді. Қазіргі уақытта мемлекеттік органдардың әкімшілік қызметінің әртүрлі түрлерін реттейтін көптеген заңнамалық актілер мен қаулылар бар. Көптеген жағдайларда бұл әрекеттер бір-біріне қайшы келеді және кедергісіз сот ісін жүргізу, азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын қамтамасыз ету және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің тиімділігін қамтамасыз ету тұрғысынан ешқандай сынға төтеп бере алмауда.

Біздің ойымызша, әкімшілік рәсімдерді

талдауды «рәсім» сияқты жалпы анықтама-ны бекітуден бастау керек. Кәдімгі емледе «procedure» термині француз тілінен алынған. Өз кезегінде, француз тілі бұл ұғымды латын тілінен алынған: «procedere» бір нәрсені алға жылжытуды немесе тар мағынада кез-келген істі, қызметті талқылау, жүргізу кезінде ресми түрде белгіленген тәртіпті білдіреді [1, 722 б.].

Рәсімнің болуы әлеуметтік-нормативтік реттеуге тән. Кез келген әлеуметтік норманы іске асыру процедуралық нормаға сәйкес рәсімді қажет етеді. Адамзат ежелден бері көптеген рәсімдермен, олардың әртүрлі түрлерімен, атап айтқанда салт-жоралар, рәсімдер, әдет-ғұрыптармен таныс.

В. Н. Протасов әлеуметтік рәсімдерді: а) нақты әлеуметтік нәтижелерге қол жеткізуге бағытталған; б) бірқатар іс-әрекеттерден және осы іс-әрекеттердің тиісті әлеуметтік қатынастар арқылы ішкі жағынан қалай ұйымдастырылатынынан тұратын; с) нормативтік немесе жеке деңгейде алдын-ала белгіленген даму моделі бар; г) иерархиялық құрылымы бар; д) динамика әрқашан даму сатысында болатын; е) қызметтік сипатқа ие, яғни ол үшін маңызды әлеуметтік қатынастарға қол жеткізу құралы ретінде қызмет ететін жүйені білдіретін жалпы әлеуметтік құбылыс ретінде анықтайды [2].

Сонымен, Т.Ю. Барিশпольская азаматтық процесті және азаматтық рәсімдерді зерттемес бұрын, «рәсім» ұғымын қарастыра отырып, оның келесі сипаттамалық белгілерін әлеуметтік құбылыс ретінде анықтайды:

1. Рәсім субъектінің бірқатар әрекеттерінен тұрады және бұл әрекеттер әлеуметтік қатынастардың мазмұнын білдіреді. Бұл функция

үнемі дамып келе жатқан және өзгеретін әлеуметтік қатынастардың жиынтығы.

2. Белгілі бір әлеуметтік нәтижеге қол жеткізуге бағытталған, нақты нәтижемен ұсынылған белгілі бір әлеуметтік қатынастар рәсімдерді құрайды.

3. Рәсімнің үшінші сипаттамасы рәсімді құрайтын әлеуметтік қатынастар жүйесі рәсімнің мақсаты болып табылатын нақты әлеуметтік нәтижеге қол жеткізуге бағытталған.

4. Рәсім иерархиялық құрылымға ие. Бір процестік норма басқа рәсімді егжей-тегжейлі көрсетеді, ал бір процестік қатынас басқа рәсімді орындау процесін қамтамасыз етеді [3, 8-9 бб.].

Е.Б. Әбдірасіловтың пікірінше, «рәсімдік-құқықтық нұсқама қоғамда заңдылықтың, тәртіптің, демократияның, азаматтардың құқықтары мен мүдделерінің қорғалуының кепілі ретінде қарастырылады» [4, 39 б.].

Б.М. Лазарев, өз кезегінде, рәсім – бұл заңды құбылыстар мен заңның үстемдігінің процестік элементтері болып табылатын құқықтық нормаларға сәйкес интеграция нәтижесі ретінде түсінлетін тапсырманы орындау үшін қажетті барлық жағдайлар, шешімдер, іс-әрекеттерді орындау екенін атап өтті [5, 5 б.].

М.И. Байтин және О.В. Яковенко құқықтық рәсімді ұқсас түрде түсіндіреді және оны құқықтық қызметті жүзеге асырудың ерекше нормативтік белгіленген тәртібі ретінде қарастырады [6, 98 б.].

Әрине, теоретиктердің еңбектерінде құқықтық рәсімнің мәні, ерекшеліктері, маңыздылығы мен ерекшеліктері зерттелген. Мысалы, О.В. Яковенко өзінің құқықтық рәсімге арналған диссертациялық зерттеуінде құқықтық рәсімнің өзіне тән белгілері бар деген пікірге келеді, оның ішінде ол мыналарды ажыратады:

- біріншіден, бұл заңдар мен заңға тәуелді актілерде нақты жазылған және бекітілген ерекше рәсім;

- екіншіден, ол заң қызметін жүзеге асырудың нормативтік белгіленген тәртібін білдіреді;

- үшіншіден, құқықтық рәсімнің басты мақсаты негізгіні, яғни оған негізделген материалдық құқықтық қатынастарды жүзеге асыру болып табылады [7, 12 б.].

Жоғарыда аталғандай, заңмен белгіленген рәсімдер материалдық құқық нормаларын іске асырудың нысаны болып табылады. Біз заңның процестік нормалары туралы айтып отырғандықтан олар белгілі бір рәсімдерді белгілейді, ұйымдастырушылық қатынастарды реттейді және де реттелген сипатта болады. Заңды түрде белгіленген рәсім – бұл уәкілетті мемлекеттік органдардың, билік органдарының және басқа да құқық субъектілерінің көптеген заңды мәселелеріне қатысты заңды процестің бір түрі болып табылады [8, 12 б., 9, 13 б.]. Оны істерді шешуге мүдделі ұйымдардың бір-бірімен

тығыз байланысты заңды нысандарының жүйесі ретінде сипаттауға болады. Осылайша, бұл жүйе:

- белгілі бір заңды істерді шешуге байланысты операцияны құқық нормаларына сәйкес жүргізуден көрінеді;

- уәкілетті мемлекеттік органдар және заңды мүддені қолдау мақсатында жүзеге асырылатын органдар.

- тиісті құқықтық актілермен және ресми құжаттармен реттеу;

- процедуралық ережелермен басқарылады;

- тиісті заңды тәсілмен беріледі [9, 8 б.].

Заң процесін мұндай түсіндіру заң шығарушы органдардың белгіленген парламенттік рәсімдермен реттелетін әрекеттеріне қолданылады.

Сонымен, В.И. Лайтманның пікірінше, барлық мемлекеттік органдар қызметінің заңды рәсімдерін «процесс» айдарымен біріктіру өте заңды, ол бұл мазмұнды ұғымды жоққа шығармайды, оның мағынасын бұрмаламайды [10, 21 б.].

Кез-келген рәсімнің анықтайтын ерекшелігі – алдын-ала белгіленген модельдің болуы, онда субъектінің нақты мінез-құлқы оның өміріне енуі танылады. Бұл модель қажетті нәтижеге қол жеткізу үшін жүзеге асырылатын бірізділік, әрекеттер, операциялар және алгоритмдер жиынтығы болып табылады. Қажетті нәтижеге қол жеткізу көбінесе рәсімдік модельдің қалай жасалғанына байланысты болады. Сондықтан рәсімдік мәселелерді парламенттік талқылау кездейсоқ емес. Үнемі ұсынылатын кез-келген қадам саяси биліктің, құпияның немесе саяси күреске қатысушылардың айқын ниеттерінің арақатынасын нақты көрсетеді. Әр қадамда әдетте қызығушылық, белгілі бір курсқа қызығушылық және курс тәртібі болады.

Иерархия кез-келген әлеуметтік рәсімнің жалпы сипаттамасы ретінде көрінеді, өйткені бір рәсімдік қатынас басқа рәсімдік қатынасты жүзеге асыру процесін қамтамасыз етеді. Бұл рәсім барлық қатынастар, бір жағынан, ұйымдастырылған (оларды жүзеге асыру процесін қамтамасыз ететін), екінші жағынан, «жоғарғы деңгей» мен «төменгі» қатынастарды қоспағанда, ұйымның (қызмет көрсетудің) қарым-қатынасы ретінде әрекет етеді.

Жүйелілік кез-келген рәсімнің ең маңызды белгісі. Жүйелілік бұл іс-әрекетке қойылатын қатаң талаптардың жиынтығы, алдымен не істеу керектігін және одан әрі не істеу керектігін анықтайды. Рәсімнің толықтығы мен оңтайлылығы және оның тиімділігі жеке мінез-құлық әрекеттерінің реттілігі қаншалықты дәл анықталғанына байланысты.

Рәсімнің сенімділігіне қойылатын талаптар да маңызды. Ол белгілі бір нәтижелердің басталуына және мақсаттарға қол жеткізуге

кепілдік беруге міндетті. Жүйенің қарапайымдылығы көбінесе оның сенімділігін анықтайды. Рәсімге кері байланыс қолданылуы мүмкін. Рәсімнің сенімділігі оның жұмыс істеуінің барлық жағдайларын және осы нормативтік модельдің қаншалықты жақсы жұмыс жасайтындығына байланысты.

Сонымен қатар, бәсекелестік рәсімнің ажырамас бөлігі болып табылады. Профессор А.А. Матюхин: «Қарсыластық қарым-қатынаста әр тарап әр нақты жағдайда ұмтыла отырып, екінші тарап күмән келтіре алатын заң жобасының жеке нұсқасын дәйекті аргументпен дәлелдемелер жүйесін құруға тырысады. Қарсыласу институтының шешім қабылдау рәсімдерін бекітетін процестік нысан – бұл институт ұжымдық субъект ретінде ұстанатын «сырттан шығарылған логика» түрі» - деп атады [11, 5 б.].

Әкімшілік рәсім құқықтық рәсімнің бір түрі бола отырып, Ю.А. Тихомиров пен Э.В. Талапина құқық субъектілерінің өз құқықтары мен міндеттерін жүзеге асыру үшін жүйелі түрде жасалатын іс-әрекеттерінің нормативтік белгіленген тәртібі ретінде түсіндіреді [12, 4 б.]. Ю.А. Тихомиров, әкімшілік рәсімді – бұл «құзыретті заңды органның мемлекеттік қызметтерді ұсыну бойынша өз іс-әрекеттерін дәйекті орындау бойынша өз іс-әрекеттерін жүзеге асыруы үшін нормативтік белгіленген рәсім болып табылады. Оның мақсаты ерікті. Дискрециялық әкімшілік өкілеттіктерді шектеу және қызметкерлердің, персоналдың, мемлекеттік және жергілікті билік органдарының, азаматтар мен заңды тұлғалардың мінез-құлқының құқықтық стандарттарын енгізу» - деп көрсетті [13, 611 б.].

И.М. Лазарев әкімшілік рәсімді әкімшілік процестің ажырамас бөлігі ретінде, әкімшілік құқық нормаларымен реттелетін әкімшілік органдардың құқық қорғау қызметі ретінде анықтайды және іске асыру мақсатында азаматтарға немесе олардың ұйымдарына бағынбайды. Ол осы адамдардың құқықтары мен заңды мүдделері болып табылатын және дауларды қарауға немесе мәжбүрлеу шараларын қолдануға қатысы жоқ қатынастарда берілген өкілеттіктерді орындауға арналған [14, 7-8 бб.].

Алайда, заңды рәсімдердің бір түрі болып табылатын әкімшілік рәсімдер заңда көзделмеген. «Жалпы рәсім» және «процесс» терминдері көбінесе синоним ретінде қолданылады, бірақ заңның принципі жоғарыда айтылғандай, бұл ұғымдар бірдей емес. Нормативтік интеграцияның болмауына байланысты заң ұғымдарды түсіндіру кезінде батыстық түсінікке көбірек жүгінеді. Алғашқы жақындауда бұл перспективалар бір мәнді түсіндіреді және басқару рәсімдері келесі қасиеттерді береді:

- басқару рәсімі бұл басқару процесі шеңберіндегі әрекеттер тізбегі;

- бұл тәртіп әкімшілік заңмен белгіленген;
- рәсім аясында әрекет ететін әкімшілік процестің бір субъектісіне билік, атқарушы билік және кейбір жағдайларда мемлекеттік мекемелер ие;

- әкімшілік рәсімдер адамның құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға көмектеседі.

Осылайша, әкімшілендіру мен рәсімдер арасындағы қарым-қатынаста субъекті мен қатысушы арасында теңсіздік бар. Бұл азаматтық-құқықтық қатынастардан айырмашылығы, әкімшілік құқық тараптардың теңдігіне ие емес және тең бола алмайтындығына байланысты. Ю.М. Козлов атап өткендей, бұл қатынастар бір тараптың (атқарушы органның және оның аппаратының) біржақты адалдығымен және бір партияның екінші партияға тікелей бағынуымен сипатталады (көп жағдайда ол ішкі қатынастарда болады) және бір тарап (әкімшілік орган және оның лауазымды тұлғалары) осы немесе басқа істі анықтауға уәкілетті [15, 56 б.]. Мұндай әділетсіздік тараптардың құқықтары мен міндеттерінің балансында сөзсіз теңгерімсіздікті тудырады. Бұл қатені жою мүмкін емес. Себебі, ол әкімшілендіру және басқару құралының негізгі бөлігін, оның негізгі функцияларының өнімділігін автоматты түрде алып тастайды. Заң шығарушының мақсаты – азаматтардың билікке қатысты заңды мүдделерін қорғау құқығын нығайту, бұл объективті қажетті бұрмалаушылықты және билік пен азаматтар тарапынан билікті теріс пайдалану мүмкіндігін, құқықтарды қорғау мүмкіндігін теңестіруді өтейді.

Р.С. Тихий, әкімшілік рәсімдерді құқық қорғау органдарының қызметін нормативтік реттеу ретінде анықтайды және билік органдарына белгілі бір әкімшілік істерді қарау мен шешуді қоса алғанда, билікті басқару туралы шешім қабылдау рәсімдерін белгілейді [16, 8 б.].

Осылайша, әкімшілік рәсімдер ұғымы әкімшілік істерді қарау кезінде маңызды. Рәсімдік қызмет жеке бағытталған қызметтің юрисдикциялық бөлігімен қатар болғандықтан, рәсімдік қызмет барысында қарастырылатын істер жеке болып табылады. Яғни, бұл жағдайларда белгілі бір адамның белгілі бір артықшылық алуға ерекше қызығушылығы бар. Әкімшілік рәсімге алғашқы көзқарас – бұл әкімшілік органның қызметі адамның құқықтары мен бостандықтарын іске асыруға бағытталған жеке істі қарау мен шешудің нормативтік рәсімі болды.

Әкімшілік рәсім тұжырымдамасының тағы бір аспектісі бұл туындайтын құқықтық қатынастардың сипатында. Басқару рәсімдері атқарушы билік органдарында ішкі, сондай-ақ жеке тұлғамен өзара қарым-қатынас шеңберінде сыртқы болып табылады (жұмысты басқару рәсімдері). Айта кету керек, сыртқы рәсімдерге дәстүрлі түрде көбірек көңіл бөлінеді. Сон-

дықтан ғылымда әкімшілік процестер, әдетте, тек сыртқы құқық қорғау қызметімен байланысты деген пікір бар [17, 7 б.].

Заң шығарушылар сонымен қатар көптеген шетелдік нормативтік актілерде сыртқы қатынастарға назар аударады. АҚШ-тың «Әкімшілік рәсімдер туралы» заңның ережелері мемлекеттік органның ішкі мәселелеріне қатысты ережелерді қамтымайды делінген. Америкалықтар шетелдік басқару туралы заңға, мекемелер мен жеке тұлғалар арасындағы қатынастарды реттейтін әкімшілік рәсімнің бір бөлігіне назар аударды. Олар тек әкімшілік орган мен оның жеке құрамдастары арасындағы қатынастарды реттейтін ішкі әкімшілік құқыққа қызығушылық танытады [18, 363 б.], бұл тек жеке заңгерлік көмек көрсету үшін қажет болған кезде ғана. Германияның 1976 жылғы «Әкімшілік рәсімдер туралы» заңында әкімшілік рәсімді істің алғышарттарын, әкімшілік шараларды дайындау мен қабылдауды немесе жұмысқа қабылдауды растайтын сыртқы органның қызметі ретінде білдіретін сыртқы сипат туралы да айтылған. Ол шарт жасасуға арналған (§9 қараңыз). Дегенмен, жекелеген заңнамалық актілерде реттеу саласына ішкі қатынастар да енгізілген. Мәселен, 2000 жылғы 27 қарашадағы «Әкімшілік рәсімдер туралы» Қазақстан Республикасының Заңының 1-бабының 2-тармағында¹ әкімшілік рәсім деп басқаларымен қатар мемлекеттік аппараттың жұмысын ұйымдастыру рәсімі түсініледі.

Сондықтан ішкі және сыртқы қатынастарды бірыңғай заңнамалық актіге енгізу егжей-тегжейін ескере отырып, дұрыс емес екендігі айқын. Сондықтан, біздің ойымызша, отандық құқық тек сыртқы қатынастарды реттеуді қамтуы керек, бұл әкімшілік процестің теориялық анықтамасына сәйкес келеді.

Жоғарыда айтылғаннан мынадай қорытынды жасауға болады, яғни: әкімшілік рәсімдер – бұл әкімшілік органдардың жекелеген істерді қарау және шешу жөніндегі қызметі үшін әкімшілік құқық нормаларымен белгіленген рәсімдер, олардың нәтижесі жекелеген әкімшілік іс-әрекеттерді шығару және де тек орындау шеңберінде болып табылады. Олар соңғы міндеттер мен мүмкіндіктердің билік органдарымен өзара әрекеттесу процесінде адамның құқықтары мен заңды мүдделерін іске асыруды қамтамасыз етуге бағытталған.

Әкімшілік рәсімдердің өзара байланысы әкімшілік органдар мен азаматтар арасындағы қатынастарды реттеудегі айқын алшақтыққа, әкімшілік рәсімдердің болмауына және әкімшілік рәсімдерді орындау үшін бірыңғай қағидаттардың заңнамалық интеграция деңгейіне байланысты.

Ғылыми әдебиеттердегі құқық қағидаты ұғымы туралы мәселе құқықтық ойлау түріне байланысты әр түрлі түсіндіріледі. Құқықтық ойлауға байланысты заңнама мен құқық қолдандыру теориялық және практикалық мәселелері, соның ішінде құқық қағидаттарының құқықтық табиғаты алдын ала айқындалатын болады.

Сондықтан С.С. Алексеев құқық қағидатын оның мазмұнын, негіздерін және онда бекітілген қоғамдық өмір заңдарын сипаттайтын заңның алғашқы нормативтік және басқарушылық қағидаты ретінде анықтайды. Қағидаттар заңға еніп, олардың мазмұнын алғашқы идеялар мен олардың негізгі қағидаттары, нормативтік және басқару ережелері түрінде ашады [19, 102 б.].

Осыдан біз әкімшілік рәсімнің қағидаттары – олардың тікелей әрекеті, нақты ережелері туралы нұсқаулар аламыз. Алайда, кез-келген жағдайда, олар декларация түрінде рәсімделмейді, керісінше олардың «тірек құрылымы» ретінде қызмет етеді, оның көмегімен әкімшілік рәсімдік нормалардың бүкіл жүйесі құрылады және қалыптасады. Рәсімдік қағидалар құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін (бұл өте маңызды) басшылық ретінде қызмет етуге арналған.

Екінші белгісі – әмбебаптылық. Осылайша, құқықтың әкімшілік процесінің қағидаттары әкімшілік және рәсімдер туралы заңды жетілдіру қажеттілігін түсінуге және ұғынуға мүмкіндік береді. Оларды әкімшілік өндірістің жаңа, неғұрлым прогрессивті ережелерін әзірлеу кезінде ескеру қажет.

Үшінші белгісі – қағидаттардың иерархиясы. Әкімшілік рәсімдер саласында, кем дегенде, үш «деңгей» бар. Біріншіден, жалпы құқықтық қағидаттар және әкімшілік құқықтың жалпы қағидаттары. Екіншіден, әкімшілік процестің қағидаттары. Одан кейін әкімшілік рәсімдердің нақты қағидаттары. Әрбір қабат алдыңғы қабаттан кейін «жүреді», бірақ сонымен бірге «тарылатын» реттеуші аймақтың бөлшектерін көрсететін жаңасын енгізеді [20, 126 б.].

Осылайша, әкімшілік процестің қағидаттары қазіргі қоғам мен мемлекеттің аккредиттеу органдары мен соттардың әкімшілік істерді қарау және шешу жөніндегі қызметінің мақсаттары, әдістері мен құралдары туралы құқықтық көзқарастарын білдіреді.

Басқару процесінің қағидаты екі топқа бөлуге болады: 1) жалпы құқықтық қағидаттар, оның ішінде конституциялық қағидаттар (заңдылық, ұлттық тіл, демократия және т.б.); 2) басқару мен рәсімдерге қатысты құқық нормаларында бекітілген реттеу және басқару идеяларын білдіретін салалық қағидаттар.

¹ «Әкімшілік рәсімдер туралы» 2000 жылғы 27 қарашадағы № 107 Қазақстан Республикасының Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z000000107> (қаралу күні 20.10.2020)

Қазақстан Республикасының Конституциясы барлық құқықтық жүйе үшін құқықтық база болып табылатындықтан, Конституция нормаларында тікелей бекітілген, сондықтан әкімшілік-рәсімдік нормалардың бүкіл жүйесіне әсер ететін әкімшілік процестің конституциялық қағидаттарын бөліп көрсету қажет. Әкімшілік-юрисдикциялық процестің конституциялық қағидаттарына сот төрелігін соттың ғана жүзеге асыру қағидаттары (Конституцияның 75-бабының 1-тармағы), судьялардың тәуелсіздігі және олардың заңға бағынуы (Конституцияның 77-бабының 1-тармағы), тараптардың тең құқықтылығы (Конституцияның 14-бабының 1-тармағы) жатады; әкімшілік-реттеушілік рәсімдер заңдылық қағидатымен және барлық адамдардың заң алдындағы теңдігі қағидатымен сипатталады.

Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі (бұдан әрі – ҚР ӘРПК) әкімшілік рәсімдер мен әкімшілік сот ісін жүргізудің он екі қағидатын қамтиды (7-18-баптар)². Тікелей мақсатына сәйкес оларды шартты түрде жалпы, әкімшілік рәсімдік және процестік қағидаттарға бөлуге болады.

Заңдылық қағидаты негізгі жалпы құқықтық қағидаттардың бірі ретінде қоғамдық қатынастардың кез-келген субъектісінің жұмысына тән. Заңдылық өркениетті қоғамдағы қалыпты өмірдің негізі болып табылады және азаматтардың мүдделері мен заң алдындағы теңдікке кепілдік береді [21, 167 б.]. Оны сақтамай, шынымен жұмыс істейтін азаматтық қоғамның еркіне негізделген шынайы құқықтық мемлекет құру мүмкін емес. Сондықтан заңдылық туралы ережелер ең жоғары деңгейде - Негізгі Заңда жарияланады. Конституциясының 34-бабына сәйкес, «әркім Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға міндетті...»³.

Құқықтың жалпы теориясын зерттеуде заңдылық қағидаты құқық қағидаты ретінде түсініледі, ол қоғамның демократиялық құрылымын, құқықтық коммуникацияның барлық субъектілерін және заң актілерінің қатаң сақталуын білдіреді. Субъективтілік мемлекеттік органдар мен билік органдарының қызметінде болмашы озбырлықты болдырмайтын құқықтарды толық және нақты жүзеге асыруға, тиісінше, орынды және тиімді қолдануға қойылатын талаптардан тұрады [22, 104 б.].

Біздің ойымызша, бұл қағидаттың әмбебап сипаты бізге бұл әрекетті сот процесінің барлық кезеңдеріне және процестің барлық қатысушыларына таратуға мүмкіндік береді. Егер соттардың және сотқа қатысқандардың талап-

тары заңға сәйкес болса, онда әділ сот іс-әрекеттері заң талабы негізінде жүргізілуі мүмкін. Осылайша, бұл нормативтік мінез-құлыққа сәйкес расталуы тиіс дәлелдермен емес, нақты жағдайдың бар екендігін дәлелдейді және қабылданбайды (ҚР ӘРПК-нің 130-бабы).

Ғылыми әдебиеттерде сот ісін жүргізудегі заңдылық қағидатының мазмұны туралы әртүрлі пікірлер айтылады. Кейбіреулер бұл қағидатты қолдану судьяның тәуелсіздігі және заңға бағыну деп санайды [23]. Басқалары заңдылық қағидатының мазмұны мен шектеулерін кең мағынада, істерді қарау және шешу кезінде соттардың заңды дұрыс қолдануы, сондай-ақ іс жүргізу мәселелерінің барлық пәндері бойынша материалдық құқық пен іс жүргізу құқығының нормаларын қарастырады. Оның көрінісін қатаң және нақты түрде растау ұсынылады [24]. Соңғы ұстанымға сәйкес, заңдылық қағидаты дауларды шешу үшін уәкілетті ұлттық орган ретінде сотқа ғана емес, сонымен бірге сот процесінің барлық қатысушыларына және олардың тиісті әрекеттеріне дербес қолданылады.

Әділдік қағидаты. Бұл қағида даудың мән-жайларына қарай тиісті қолдануды талап ететін әділ жазаны және басқа да әкімшілік және құқықтық мәжбүрлеу шараларын қолдануға байланысты әкімшілік құқықтық қатынастарға қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарына қолданылады. Шектердің пропорционалдылығы ретінде көрінеді. Әділдік қағидаты әкімшілік органдар мен олардың қызметкерлері жүргізетін соттан тыс әкімшілік рәсімдердің маңыздылығын анықтайды.

Әділеттілік, әдетте, қарама-қарсы тараптардың теңдігі қағидатының талаптарында көрінеді [25, 217 б.].

Құқықтарды, бостандықтар мен заңды мүдделерді қорғау қағидаттары Қазақстан Республикасы Конституциясының 13-бабының 2-тармағы, сондай-ақ Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 8-бабы, Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабының 1-тармағы, Адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы Конвенцияның 6-бабының 1-тармағына сәйкес барлық сот қорғауына кепілдік береді. Мемлекеттің сот арқылы қорғалуға өз құқықтарын жүзеге асыруды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемелерін декларациялай отырып, сот арқылы қорғау әділ, құзыретті, толық және тиімді болуға тиіс.

Әкімшілік рәсімдерде сот қорғанысының тұтастығы қағидатын іске асырудың екі аспектісін бөліп көрсеткен жөн. 1) биліктердің және олардың құқықтарын биліктердің бұзуын қоса

² Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРПЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (қаралу күні 20.10.2020)

³ Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000> (қаралу күні 20.10.2020)

алғанда, талап қоюлардың барлық түрлері бойынша соттық қорғау қамтамасыз етілуге тиіс. 2) сот арқылы қорғалу құқығына мемлекет сот төрелігінің қолжетімді ұйымдары арқылы, мемлекеттің заңсыз әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) келтірілген нұқсанды мемлекеттің өтеуі арқылы мемлекеттік өтемақы кепілдік береді. Сот билігі азаматтар мен корпорациялардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қалпына келтіруге, келтірілген зиянның орнын толтыруға және олардың құқықтары мен бостандықтарын негізсіз шектеулерден немесе бұзушылықтардан қорғауға тиіс.

Мөлшерлестік қағидаты. Мүмкін, мөлшерлестіктің қазіргі қағидатын әкімшілік рәсімдерді қолданудың маңызды қағидаларының біріне жатқызуға болады. Ол заңдылық пен ыңғайлылық (ұтымдылық) қағидаттарын біріктіреді. Сот практикасы заң үстемдігі мен қағидаттардың «жақсы делдал» болған кезде, мөлшерлестілік – бұл барлық негізгі құқықтық құбылыстардың, соның ішінде өзара байланысты рәсімдердің әмбебап тепе-теңдігі болады.

Бұл қағидатты қолдану үш кезеңнен тұрады. Бірінші қадам – тандалған құралдың заңдылығын орнату. Екінші қадам – бұл құралдардың мақсатқа жарамдылығын растау. Үшіншіден – (тар пропорционалды) қол жеткізілген мақсаттар бойынша орындалатын әрекеттердің пропорциясы, олардың қажеттілігі белгіленеді. Мұнда әкімшілік қабылданған әрекеттердің тым «өткір» немесе шамадан тыс «жұмсақ» болмауын қамтамасыз етуі керек. Яғни, бір жағынан, ол азаматтардың құқықтарына негізсіз шектеулер қоймайды, екінші жағынан, қажетті нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді. Мөлшерлестілік қағидаты заң әкімшілік дискриминацияға жол берген кезде ғана қолданылады [26, 133 б.].

Әкімшілік қалауды жүзеге асыру шектері қағидаты. ҚР ӘРПК-нің 11-бабына сәйкес әкімшілік орган, лауазымды адам әкімшілік қалауды Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген шектерде жүзеге асыруға міндетті. ҚР ӘРПК-нің 4 бабына сәйкес әкімшілік қалау – әкімшілік органның, лауазымды адамның Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мақсаттарда және шектерде заңдылығын бағалау негізінде ықтимал шешімдердің бірін қабылдау өкілеттігі танылған⁴.

Мұндай реттеуге міндетті нұсқамалар болған кезде әкімшілік дауларды шешу үшін қажетті нормативтік-құқықтық база болмаған кезде оның маңыздылығы барынша жоғары. Бұндай жағдайларда әкімшілік қалау заңнамадағы белгілі бір кемшіліктерді жоюдың тиімді

құралы болып табылады және қоғамдық өмірдегі өзгерістерге тез, кәсіби және тиісті жауап беруге ықпал етеді.

Бұл жағдайда әкімшілік қалау объективті қажеттіліктің элементі ретінде әрекет етеді. Қысқаша айтқанда, бұл заңды әсер ету мақсатына жетудің маңызды нақты техникалық және құқықтық құралы.

Қазіргі уақытта ерекше назар аударуды қажет ететін әкімшілік қалау мәселелерінің бірі оның өмір сүруінің құқықтық негіздерін зерттеу болып табылады. Құқық қорғау органдарының дискрециялық өкілеттіктерін белгілі бір құқықтық дауларды шешуде мүмкін болатын негізгі және өте маңызды фактор заңнамада мүмкіндікке, ал кейбір жағдайларда оны қолдану қажеттілігіне қатысты тікелей нұсқаулардың болуы керек.

Құқықтар басымдығының қағидаты. ҚР ӘРПК-нің 12-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының әкімшілік рәсімдер туралы заңнамасындағы барлық күмәндар, қайшылықтар мен көмескіліктер әкімшілік рәсімге қатысушының пайдасына түсіндіріледі⁵.

Құқықтар басымдығының қағидаты – қатысушылардың қорғалу құқығына кепілдік беретін жүйенің элементтерінің бірі. Орны толтырылмайтын күмәннің болуы сотты процестік шешімдер шығарудан ұстап қалуға тиіс.

Бұл қағидатты іске асыру әкімшілік сот ісін жүргізу нормаларын халықаралық құқықтың жалпы қабылданған қағидаттары мен нормаларына жақындату және қабылданатын сот актілерінің сапасын арттыру, апелляциялар, тәртіптік шаралар мен қадағалау шағымдарының санын азайту үшін алғышарт болып табылады. Бұл заңды құрметтеуге және сот төрелігіне деген сенімді нығайтуға көмектеседі.

Сенім құқығын қорғау қағидаты. Заңды күту – бұл неміс қоғамдық құқығында бұрыннан белгілі құбылыс [27]. Ол 19 ғасырда Пруссияның жоғарғы әкімшілік сотының тәжірибесінде жасалған [28]. Заңды күтуді бұзуға тыйым салатын қағидат – құқықтары шешіммен қозғалатын адам мемлекеттік мекемелердің көзқарастары мен саясаттарының кенеттен өзгеруіне ұшырамауы керек, мұндай адамдардың құқықтары өтеледі. Заңды күтулер доктринасы қолданыстағы құқықтық нормалар, алдыңғы әкімшілік тәжірибе немесе басқа жағдайлар (мысалы, агенттік уәделер) заңды тұлғаға белгілі бір құқықтық салдарға сенуге мүмкіндік беретін жағдайларда жұмыс істейді [29]. Бұл талаптар 1976 жылғы Германия Федеративтік Республикасының Федералды Заңының 2-бөлімінің 2-бөлігі (заңсыз әрекеттерді жою)

⁴ Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРПЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (қаралу күні 20.10.2020)

⁵ Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРПЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (қаралу күні 20.10.2020)

және 2-бөлімнің 49-бөлігі (занды актілерді жою) болып табылады. Бір қарасаң неғұрлым шоғырланған болып көрсетілген. Алайда, бұл қағида өте кең. ГФР адамдарға, егер мемлекеттік органдар бұрынғы тәжірибесін өзгертсе, тыңдауларда өз ұстанымдарын білдіруге мүмкіндік беру керек деп санайды [27]. Бұл шешімдер жазбаша түрде негіздеуге де жауап береді. Өкінішке орай, Қазақстан заңнамасы заңды күтулерді қорғау туралы жалпы ережені немесе қабылданған әкімшілік актілердің күшін жою туралы жеке ережені белгілемейді.

Формальды талаптарды теріс пайдалануға тыйым салу қағидаты. Бұл қағидат әкімшілік органның, лауазымды адамның әкімшілік рәсімге қатысушының құқығын іске асырудан бас тартуына, шектеуіне, тоқтатуына, сондай-ақ оған Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленбеген талаптарды сақтау мақсатында міндет жүктеуіне тыйым салынады. Сіз тек кездесуге рұқсат беруден бас тарта алмайсыз (егер, әрине, заң бойынша талап етілмесе). Бұл қағидаттың көптеген таза рәсімдік аспектілері бар. Сондықтан, рәсімнің басында құжатты қабылдаудан бас тартуға болмайды, егер ол құжаттағы айқын және түзетілетін қатемен байланысты жағдайда болса. Уәкілетті емес тұлғаларға құжаттарды беру кезінде соңғысы, негізінен, құзыретті органға жеке жіберілуі керек (өтініш берушіге қайтарылмауы керек). Құжатты қабылдаудан бас тарту істі қарау үшін қолайлы емес, өйткені қателерді түзету оңай. Қорытындылай келе, осы қағидаттың негізгі тұжырымы - өтінімді қанағаттандырудан бас тарту (басқа кемшілікті қосымша қабылдау) әкімшілік рәсімдерді формальды түрде бұзу тұрғысынан ғана қолайсыз.

Анықтық презумпциясы қағидаты. ҚР ӘРПК-нің 15-бабына сәйкес әкімшілік рәсімді жүзеге асыру кезінде әкімшілік рәсімге қатысушы ұсынған материалдар, объектілер, құжаттар мен мәліметтер әкімшілік орган, лауазымды адам теріс деп белгілемейінше, анық деп есептеледі⁶.

Терминдердің тура түсіндірілуі ресми ақпарат процеске қатысушылардан алынған деп қорытынды жасауға мүмкіндік береді және оны қолдану жеке мінез-құлықтың тұтастығын тануға кепілдік береді. Басқаша айтқанда, біз мұндай ақпараттың дұрыстығын бағалау туралы айтуға болады – азаматтар мен басқа адамдар ресми ақпаратқа керісінше дәлелденгенге дейін сенімді деп сенуге құқылы. Яғни, сенімділікті бағалау – бұл процеске қатысушылардың материалдардың, объектілердің, құжаттар мен ақпараттың дұрыстығын және оларды пайдаланушылар алдында дұрыс растауды

қамтамасыз ету міндеті.

Материалдарды, объектілерді, құжаттар мен ақпаратты пайдалану кезінде процеске қатысушылардың мынадай: а) осындай ақпаратқа сенім артуға; б) басқалардың осы ақпараттың сенімділігін бағалауға негізделген сот талаптары мен шешімдерін қабылдайды деп күтуге; с) дұрыс емес ақпаратты пайдалану нәтижесінде келтірілген залал үшін өтемақы сұратуға құқықтары бар.

Соттың белсенді рөлі. Жалпы алғанда, кез-келген сот процесінде тараптардың теңдігін бір тарап пен екінші тарап арасындағы қақтығыс және соттың абсолютті пассивтілігі ретінде қарастыруға болмайды. Сот процесі соттың белгілі бір қызметін қамтиды [30, 10 б.]. Мәселен, ҚР ӘРПК-нің 16-бабының 2-тармағы негізінде сот әкімшілік процеске қатысушылардың түсініктемелерімен, арыздарымен, өтінішхаттарымен, олар ұсынған дәлелдермен, дәлелдемелермен және әкімшілік істің өзге де материалдарымен шектеліп қана қоймай, әкімшілік істі дұрыс шешу үшін маңызы бар барлық нақты мән-жайды жан-жақты, толық және объективті түрде зерттейді⁷. ҚР ӘРПК-нің 33-бабы 2-тармағына сәйкес ереже бекітілген, оған сәйкес сот сараптама іске қатысушы адамның өтініші бойынша немесе өз бастамасы бойынша ғана тағайындайды.

ҚР ӘРПК-нің 112 және 113-баптарына сәйкес сотқа әкімшілік процеске қатысушылардың сот отырысына міндетті түрде келуін тану және олар келмеген жағдайда айыппұл салу қатерімен оларды сот отырысына шақыру құқығы берілді.

Германияда «Әкімшілік сот тарту туралы» Заңның 86-бабында белгіленген анықтау қағидаты деп аталатын әкімшілік рәсімнің ұқсас қағидаты бар. Осы қағидаға сәйкес, сот азаматтардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіріп қана қоймай, сонымен бірге сотта ресми қате болған жағдайда оларға, әсіресе білмейтін азаматтар тарапынан кеңес беруге міндетті [30, 316 б.].

Француз әкімшілік сотында судья тергеу, қосымша тергеу немесе құжат сұрау сияқты тергеу немесе арнайы тексеру шараларын қабылдау үшін ақпаратты екінші тарапқа беруді ресми түрде бұйырады. Францияның Мемлекеттік Кеңесі, әкімшілік іс жүргізудің жоғарғы органы, бұл жағдайда да, апелляциялық және тәртіптік жаза жағдайларында да әкімшілік істерді қарайды және әрдайым әкімшілік іс бойынша дәлелдемелер, сондай-ақ шағымданған шешімнің қабылдану себебін ұсынады [31, 447-448 бб.].

Демек, соттың әкімшілік іс жүргізудегі белсенді рөлі қағидаты бұл өтініш берушіге

⁶ Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (қаралу күні 20.10.2020)

⁷ Осы заңда

сотқа нақты іс жүргізу ісін жүргізуге көмектесіп қана қоймай, сонымен бірге осы процесіе сот басшылығының қызметін атқаратындығын білдіреді.

Әкімшілік сот ісін жүргізудің ақылға қонымды мерзімі. ҚР ӘРПК-нің 17-бабына сәйкес жекелеген іс жүргізу әрекеттерін қоса алғанда, әкімшілік сот ісін жүргізу қисынды мерзімде жүзеге асырылады⁸.

Ақылға қонымды мерзімді айқындау кезінде мұндай мән-жайлар әкімшілік істің заңдық және іс жүзіндегі күрделілігін, іс жүргізу құқығын пайдалану дәрежесін және әкімшілік процесіе іс жүргізу міндеттемесінің орындалуын көрсетеді. Қабылданған шаралар, рәсімнің жеткіліктілігі және сот іс-әрекетінің тиімділігі әкімшілік істерді қарауды жеделдету үшін қабылданады.

Бұл қағидаттың әкімшілік сот ісін жүргізудің басқа қағидаттарымен ұштастыра отырып немесе олармен өзара іс-қимыл жасай отырып маңыздылығы әкімшілік дауларды дәл әрі уақтылы шешуді және сот міндеттерін қисынды мерзімде тиімді орындауды қамтамасыз етеді. Соттың да, дау тараптарының да қаражаты мен күш-жігерінің шығындарын кепілдендіру және азайту. Бұл жағдай тараптардан бұл істі сотқа қарамастан мүмкіндігінше тезірек қарауды талап етеді. Біздің ойымызша, қарама-қарсы тараптарға жаңа оппозиция құру үшін сот процесітерін бірнеше айға немесе жылдарға, оның ішінде алдын-ала кейінге қалдыруға болмайды.

Қазіргі уақытта бұл шарттар әкімшілік және өзге де жария құқықтық қатынастардан (азаматтар немесе заңды тұлғалар немесе дара кәсіпкерлер) туындайтын істерді шешу кезінде сотқа қолданылады. Бір санаттағы сот істерін қарау мерзіміндегі айырмашылық, ең алдымен, оларды шешудің күрделілігіне байланысты. Жоғарыда айтылғандай, нормативтік құқықтық актілерді, нормативтік емес құқықтық актілерді, заңды тұлғалардың қатысуымен билік органдарының әрекеттерін (әрекетсіздігін) даулау туралы істер бойынша, әдетте, азаматтардың қатысуымен болған істерге қарағанда көбірек дәлелдемелер жинап, бағалау, көбірек заңды фактілерді анықтау қажет.

Әкімшілік рәсімдерде процесітік үнемдеу қағидаттарын жүзеге асыру үшін келесі ережелерді белгілеу ұсынылады. 1) ақылға қонымды мерзім деп арыз түскен күннен бастап талап қоюдың заңдық және нақты күрделілігін, процесі, қатысушылардың мінез-құлқын ескере отырып, сот шешіміне дейінгі кезеңді түсіну керек және сот талабының негізділігі, істі объективті қарау, орынды және бейтарап шешім-

дер шығару мүмкін болады. 2) әкімшілік дау қисынды, бірақ 3 айдан аспайтын мерзімде қаралуға тиіс. Ұсынылып отырған норма әкімшілік талқылаудың күрделілік дәрежесін бағалаған сотқа процесіе қатысушылар өз міндеттемелерін адал орындаған кезде белгіленген лимиттерден аспайтын қысқа мерзімде ол бойынша шешімдер қабылдауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге, рәсімдік экономика қағидаларын бұзу – бұл сот қысқа мерзімде қарапайым істі қарауға мүмкіндік алған кезде, бірақ оны мүмкіндік болған барлық жерде қарастырған кез табылады.

Қорытынды: Әкімшілік рәсімдер мен қағидаттарды зерделеудің өзектілігі, әкімшілік органдар мен жеке тұлғалар арасындағы өзара қарым-қатынастарды реттеудегі олқылықтарды анықтау, әкімшілік органдардың өз функцияларын іске асыруы үшін бірыңғай процесітік ережелердің республикалық және өңірлік деңгейлердегі құқықтық интеграциясы болып табылады. Қоғаммен өзара әрекеттесу қағидатының болмауына байланысты. Бұл жағдай азаматтар мен ұйымдардың конституциялық құқықтарын іске асыруды қамтамасыз ететін барабар емес құқықтық кепілдіктердің нәтижесі болып табылады: адам құқықтары мен бостандықтарының басымдықтары және осы құқықтарды сақтау мен қорғау жөніндегі мемлекеттің конституциялық міндеттемелері (ҚР Конституциясының 13-бабының 2-тармағы). Осы маңызды мәселелерді әртүрлі заңды күштермен қолданыстағы реттеу фрагментті және толық емес және әр атқарушы органның өзінің жеке рәсімдік ережелерін белгілеуінің нәтижесі болып табылады. Олар көбінесе бір-біріне қайшы келеді, бұл адамды саналы түрде осал етеді. Әкімшілік құқықтық қатынастар тараптарының теңсіздігі осы қатынастардың сипатына байланысты, өйткені бұл қатынастар субъектілердің (әкімшілік органның) бірінің адал еместігімен сипатталады. Нәтижесінде туындайтын құқықтар мен міндеттер балансындағы теңгерімсіздік әкімшілік құқықтық қатынастардың қажетті элементі болып табылады, оны жою басқару мен бақылау құралын құруға, оның негізгі міндеттері мен функцияларын орындауға әкеледі. Дегенмен, нысана теңсіздігі биліктің озбырлығымен білдірілмеуі керек. Мемлекеттің басты міндеті – жеке тұлғаға билік тарапынан билікті теріс пайдаланудан құқықтық қорғаудың тиісті құралдарын беру болып табылады.

Қазіргі уақытта азаматтарды мемлекеттік органдарға қатысты құқықтық қорғау деңгейі мемлекеттік органдардың тиімді жұмыс істеуі үшін тиімді тетіктерді әзірлеуді және олардың

⁸ Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процесітік кодексі 2020 жылғы 29 маусымдағы № 350-VI ҚРЗ// <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000350> (қаралу күні 20.10.2020)

өз құқықтарын жүзеге асыруы кезінде азаматтарды құқықтық қорғауды қамтамасыз етуді талап етеді. Бұл белгілі бір әкімшілік әрекеттердің ішінара заңды негізділігіне байланысты төмен.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. - М., 2002. - 972 с.
2. Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. - М.: Юридическая литература, 1991. - 144 с.
3. Баришпольская Т.Ю. Гражданский процесс и процедура (понятие, служебная роль, проблемы теории и практики). Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - Томск, 1988. - 21 с.
4. Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура. Автореф. дисс. д.ю.н.: 12.00.01. - Алматы, 2003. - 50 с.
5. Лазарев Б.М. Управленческие процедуры / под ред. Лазарева Б.М. - М., 1988. - 272 с.
6. Байтин М.И., Яковенко О.В. Теоретические вопросы правовой процедуры // Журнал российского права. - 2000. - №8. С. 93-102.
7. Яковенко О.В. Правовая процедура. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. - Саратов, 1999. - 21 с.
8. Юридическая процессуальная форма. Теория и практика / Виртук Н.В., Горшенев В.М., Добровольская Т.Н., Иконичкая И.А., и др.; Под ред.: Горшенев В.М., Недбайло П.Е. - М.: Юрид. лит., 1976. - 279 с.
9. Протасов В.Н. Теория юридического процесса / Под общ. ред. В.М. Горшенева. - Харьков: Виццашк., 1985. - 192 с.
10. Лайтман В.И. Процедурно-процессуальная форма в деятельности общественных организаций СССР. Дисс. канд. юрид. наук. Харьков, 1982. - 123 с.
11. Матюхин А. Парламент как состязательный институт в политико-правовом пространстве // Научные труды «Әділет». - №2(8). - 2000. - С. 3-13.
12. Тихомиров Ю.А. Административные процедуры и право // Журнал российского права. 2002. №4. С. 3-13.
13. Тихомиров Ю.А. Административное право и процесс / Тихомиров Ю.А. - М., 2008. - 816 с.
14. Лазарев И. М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.14. Ин-т гос-ва и права Рос. акад. наук. - М., 2002. - 20 с.
15. Козлов Ю.М. Административные правоотношения. М. 1976. - 191 с.
16. Тихий Р.С. Проблемы правового регулирования административных процедур в РФ (регионально-правовой аспект): автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.14. - Тюмень, 2005. - 26 с.
17. Лазарев И. М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.14. М.: Ин-т гос-ва и права Рос. акад. наук. - М., 2002. - 20 с.
18. Козырин А. Н. Административное право зарубежных стран: учебник / А.Н. Козырин, М.А. Штатина, А.Б. Зеленцов, и др.; Под ред. А.Н. Козырина, М.А. Штатиной. - М.: Спарк, 2003. - 462 с.
19. Алексеев С.С. Проблемы теории права. Курс лекций в двух томах. Т. 1. - Свердловск, 1972. - 396 с.
20. Давыдов К.В. Принципы административных процедур: функции, система, перспективы развития // Вестник Воронежского государственного университета: Серия: Право. - 2017. - №2. - С. 125-143.
21. Братановский С.Н. Теория государства и права. - М.: Директ-Медиа, 2013. - 241 с.
22. Комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации под ред. В.В. Яркова. - М., 2004 // СПС «Консультант плюс».
23. Постатейный комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу Российской Федерации под ред. А.П. Рыжакова. - М., 2008. // СПС «Консультант плюс».
24. Общая теория права и государства: учебник для студентов высших учебных заведений / - 3-е изд., перераб. и доп.. - Москва: Юристъ, 2001. - 517 с.
25. Thomas R. Legitimate Expectations and Proportionality in Administrative Law. Oxford, 2000. P. XI.
26. Singh M. P. German Administrative Law in Common Law Perspective. New York, 2001. P. 150-161.
27. Мельничук Г.В. Стандарты оценки дискреционных актов в административном праве Германии // Законодательство. 2011. № 10. С. 88.
28. Это правило, например, прямо закреплено в ч. 3 ст. 45 ЗАП Финляндии (см.: Сборник законодательных актов по административным процедурам. - Алматы, 2013. С. 376).
29. Курохтин Ю.А. Конституционно-правовое регулирование и реализация принципа состязательности судопроизводства в Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2007. - 27 с.
30. Административное право зарубежных стран; Учебник / под ред. А.Н. Козырина и М.А. Штатиной. - М.: Спарк, 2003. - 464 с.
31. Брэбан Г. Французское административное право / Г. Брэбан; Пер. с фр. Д. И. Васильева, В. Д. Карповича; Под ред. и со вступ. ст. С. В. Боботова. - М.: Прогресс, 1988. - 487 с.

REFERENCES

1. Tihomirova L.V., Tihomirov M.YU. *YUridicheskaya enciklopediya*. - M.: 2002. - 972 s.
2. Protasov V.N. *Osnovy obshchepravovoj processual'noj teorii*. - M.: YUridicheskaya literatura, 1991. - 144 s.
3. Barishpol'skaya T.YU. *Grazhdanskij process i procedura (ponyatie, sluzhebnyaya rol', problemy teorii i praktiki)*. Avtoref. diss. kand. yurid. nauk. Tomsk, 1988. - 21 s.
4. Abdrasulov E.B. *Tolkovanie zakona i norm Konstitucii: teoriya, opyt, procedura*. Avtoref. diss. d.yu.n.: 12.00.01. Almaty, 2003. - 50 s.
5. Lazarev B.M. *Upravlencheskie procedury/ pod red. Lazareva B.M.* - M., 1988. - 272 s.
6. Bajtin M.I., Yakovenko O.V. *Teoreticheskie voprosy pravovoj procedury // ZHurnal rossijskogo prava*. - 2000. - №8. S. 93-102.
7. Yakovenko O.V. *Pravovaya procedura*. Avtoref. diss. kand. yurid. nauk. Saratov, 1999. - 21 s.
8. *YUridicheskaya processual'naya forma. Teoriya i praktika / Virtuk N.V., Gorshenev V.M., Dobrovol'skaya T.N., Ikonickaya I.A., i dr.; Pod red.: Gorshenev V.M., Nedbajlo P.E.* - M.: YUrid. lit., 1976. - 279 c.
9. Protasov V.N. *Teoriya yuridicheskogo processa/ Pod obshch. red. V.M. Gorsheneva*. - Har'kov: Vishchashk., 1985. - 192 s.
10. Lajtman V.I. *Procedurno-processual'naya forma v deyatel'nosti obshchestvennyh organizacii SSSR*. Diss. kand. yurid. nauk. Har'kov, 1982. - 123 s.
11. Matyuhin A. *Parlament kak sostyazatel'nyj institut v politiko-pravovom prostranstve// Nauchnye trudy «Edilet»*. - №2(8). - 2000. - S.3-13.
12. Tihomirov YU.A. *Administrativnye procedury i pravo//ZHurnal rossijskogo prava*. 2002. №4. S.3-13.
13. Tihomirov YU.A. *Administrativnoe pravo i process*. / Tihomirov YU.A. - M., 2008. - 816 s.
14. Lazarev I. M. *Administrativnye procedury v sfere vzaimootnoshenij grazhdan i ih organizacij s organami ispolnitel'noj vlasti v Rossijskoj Federacii: avtoref. dis. kand. yurid. nauk: 12.00.14. In-t gos-va i prava Ros. akad. nauk*. - M., 2002. - 20 s.
15. Kozlov YU.M. *Administrativnye pravootnosheniya*. M. 1976. - 191 s.
16. Tihij R.S. *Problemy pravovogo regulirovaniya administrativnyh procedur v RF (regional'no-pravovoj aspekt): avtoref. dis. kand. yurid. nauk: 12.00.14. - Tyumen', 2005. - 26 s.*
17. Lazarev I. M. *Administrativnye procedury v sfere vzaimootnoshenij grazhdan i ih organizacij s organami ispolnitel'noj vlasti v Rossijskoj Federacii: avtoref. dis. kand. yurid. nauk : 12.00.14. M.; In-t gos-va i prava Ros. akad. nauk*. - M., 2002. - 20 s.
18. Kozyrin A. N. *Administrativnoe pravo zarubezhnyh stran: uchebnik /A. N. Kozyrin, M. A. SHtatina, A. B. Zelencov, i dr.; Pod red. A. N. Kozyrina, M. A. SHtatinoj*. - M.: Spark, 2003. - 462 s.
19. Alekseev S.S. *Problemy teorii prava. Kurs lekcij v dvuh tomah. T. 1. Sverdlovsk, 1972. - 396 s.*
20. Davydov K.V. *Principy administrativnyh procedur: funkcii, sistema, perspektivy razvitiya//Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta: Seriya: Pravo*. -2017. - № 2. - S.125 - 143.
21. Bratanovskij S.N. *Teoriya gosudarstva i prava*. M.: Direkt-Media, 2013.-241 s.
22. *Kommentarij k Arbitrazhnomu processual'nomu kodeksu Rossijskoj Federacii pod red. V.V. Yarkova*. M., 2004. // SPS «Konsul'tant plyus».
23. *Postatejnyj kommentarij k Arbitrazhnomu processual'nomu kodeksu Rossijskoj Federacii pod red. A.P. Ryzhakova*. M., 2008. // SPS «Konsul'tant plyus».
24. *Obshchaya teoriya prava i gosudarstva: uchebnik dlya studentov vysshih uchebnyh zavedenij / - 3-e izd., pererab. i dop. - Moskva: YUrist», 2001. - 517 s.*
25. Thomas R. *Legitimate Expectations and Proportionality in Administrative Law*. Oxford, 2000. P. XI.
26. Singh M. P. *German Administrative Law in Common Law Perspective*. NewYork, 2001. P. 150-161.
27. Mel'nichuk G. V. *Standarty ocenki diskrecionnyh aktov v administrativnom prave Germanii // Zakonodatel'stvo*. 2011. № 10. S. 88.
28. *Eto pravilo, naprimer, pryamo zakrepleno v ch. 3 st. 45 ZAP Finlyandii (sm.: Sbornik zakonodatel'nyh aktov po administrativnym proceduram*. Almaty, 2013. S. 376).
29. Kurohtin YU.A. *Konstitucionno-pravovoe regulirovanie i realizaciya principa sostyazatel'nosti sudoproizvodstva v Rossijskoj Federacii: Avtref. dis. ... kand. yurid. nauk*. - M., 2007. - 27 s.
30. *Administrativnoe pravo zarubezhnyh stran; Uchebnik / pod red. A.N. Kozyrina i M.A. SHtatinoj* M.: Spark, 2003. - 464 s.
31. Breban G. *Francuzskoe administrativnoe pravo / G. Breban; Per. s fr. D. I. Vasil'eva, V. D. Karpovicha; Pod red. i so vstup. st. S. V. Bobotova*. - M.: Progress, 1988. - 487 s.